

ИВАН М. ЗАРИЋ*
Министарство одбране
Републике Србије**
Београд

УДК 321:913(4+7)
Оригиналан научни рад
Примљен: 18.06.2015
Одобрен: 30.06.2015

КЛАСИЧНЕ ЕВРОАТЛАНТСКЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ релевантност на почетку 21. века

Сажетак: Рад проучава утицај и значај класичних евроатлантских геополитичких теорија, заснованих на учењима Алфреда Мехена, Халфорда Макиндера и Николаса Спајкмана, на савремени европски простор и испитује њихову релевантност на почетку 21. века. Значај класичних геополитичких теорија све више се наглашава узимајући у обзир и чињеницу да је савремени свет изложен настојањима да се промени актуелни status quo. Указујући на деценијски сукоб две у основи супротне геополитичке концепције, евроатлантизма и евроазијства, у раду се наводи да је окончањем Хладног рата дошло до померања „фронта“ између ова два концепта даље ка истоку у корист евроатлантизма, те да процес и даље није завршен. Истовремено, на крају рада пружа се увид и у позицију Србије у оквиру таквих савремених стратешких промена, пре свега у домену утицаја како евроатлантизма, тако и евроазијства.

Кључне речи: геополитика, геостратегија, евроатлантизам, евроазијство, САД, НАТО, стратегија обуздавања

Евроатлантизам, као геополитичка концепција, базиран је превасходно на класичним теоријама англо-америчких теоретичара насталих у периоду од краја 19. века, преко Првог светског рата, па све до завршетка Другог светског рата. Идеје које су формиране у том периоду доживљавале су измене и унапређења, у складу са тренутним приликама, али су суштински остале само језгро наступа таласократских, атлантских сила и пружале основну идеју, као и водилу ка крајњем циљу – остваривању доминације над Евроазијом. Ипак, иако често формално пренебрегнуте приликом објављивања званичних политика, учења класичних теоретичара у највећој мери послужила су као камен темељац у поставци евроатлантске геополитичке мисли током целокупног 20.

* ivanzaric@yahoo.com

** Мишљења и ставови представљени у раду представљају личне ставове аутора и ни на који начин не одражавају став Министарства одбране Републике Србије.

века, али и на почетку 21. века. У том контексту посебно можемо да уочимо радове три научника: Алфреда Мехена (Alfred T. Mahan), Хелфорда Макиндера (Halford Mackinder) и Николаса Спајкмана (Nikolas Spykman).

Као што смо већ истакли, неретко су дела поменутих научника била формално потискивана у други план као идејна у доктринарним документима или приликом формулисања практичних политика, најчешће због уподобљавања тих идеја и политика јавној употреби и актуелним приликама, али су суштински представљала њихову златну нит. Потврду оваквом приступу дао је и један од најзначајнијих креатора (нео)евроазијског концепта у Руској Федерацији Александар Дугин, који је истакао да „основне линије стратегије НАТО, као и других блокова усмерених на обуздавање СССР ('концепција обуздавања' је истоветна стратешкој и геополитичкој концепцији 'анаконде') - ASEAN, ANZUS, CENTO – представљају директан развој основних теза адмирала Мехена који се на основу тога може назвати интелектуалним оцем читавог савременог атлантизма.“ (Дугин, 2004: 59) Дугин је, заједно са Мехеном, као другог „оца атлантизма“ сврстао и Спајкмана.

Класичне евроатлантске геополитичке теорије

Хронолошки посматрано, од три поменута геополитичка теоретичара евроатлантизма, Алфред Мехен и Хелфорд Макиндер стварали су готово истовремено, објављујући своја најзначајнија дела у периоду од 1890. године до 1919. године. Иако су били савременици, крећући од сличних полазних основа, дошли су до готово у потпуности супротних закључака. Тако је Мехен сматрао да кључ „контроле света“ лежи у поморској моћи, која одређује моћ држава, као и у могућностима које пружа поморска трговина, док је Макиндер оценио да, обзиром да поморска моћ не може да допре до затвореног *срца земље* (*Hartland*), развој железничког транспорта омогућује најбоље потенцијале Русији за остваривање доминације у Евроазији. Ипак, иако различитих закључака о томе који су потенцијали најпогоднији за остваривање глобалне премоћи, обојица су Русију дефинисали као кључног супарника таласократским силама. Дакле, теза постављена на размеђу 19. и 20. века о Русији као главном супарнику поморских сила, заузела је централно место не само у теоретским разматрањима евроатлантских научника, него и у практичним политикама њихових држава готово до данашњих дана.¹

Алфред Мехен, иако доминантно геостратег који се бавио поморском моћи², разматрајући проблеме Азије и њихов утицај на међународне политике

¹ Поред Русије, Мехен и Макиндер често у својим радовима истичу и значај Кине као могућег „изазивача“ таласократским државама, прво Великој Британији, а касније САД. Свакако, овакве тврдње непрестано се потврђују, у данашње време можда и више него икад пре.

² Најзначајнија Мехенова дела сврставају се у чувену трилогију *поморске моћи*: „Утицај поморске моћи на историју 1660-1783“ („*The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*“), „Утицај поморске моћи на Француску револуцију и царство“ („*The Influence of Sea Power upon French Revolution and Empire*“) и „Поморска моћ и њене везе са ратом 1812“ („*Sea Power and its Relations to the War 1812*“).

у истоименом делу из 1900. године истакао је геополитичке карактеристике Русије. У том смислу он оцењује да је руско царство огромна целовита површина земље, која се без прекида протеже од најзападније тачке мале Азије до меридијана који се налази источније и од Јапана (Mahan, 1900: 24) и чија је основна геостратегијска карактеристика та да њено „*средиште не може бити сломљено*“ (Mahan, 1900: 26). Тако описујући Русију закључио је да јој, у односу на поморске силе, положај и географске карактеристике дају надмоћну позицију на евроазијском копну. Као и остали представници Запада, Мехен је био заокупљен руском опасношћу и експанзивношћу и закључио је да једна моћна поморска сила, у коалицији са осталим снажним поморским земљама, може успешно да сузбије ширење Русије и њен покушај да се домогне топлих мора.

Како би се спречио напредак телуократске Русије, Мехен је предлагао и формирање неформалног савезништва поморских сила заснованог на заједничким интересима, уз креирање маритимне стратегије усмерене ка обуздавању Русије. У том смислу је чак предлагао и формирање нове државе која би контролисала „излазе из простране територије у спољашњи свет“ и која би се налазила у области између Црног мора, Персијског залива, Црвеног мора и Леванта (Mahan, 1900: 72).

Ипак, један од Мехенових најзначајнијих геостратегијских приступа који се још увек примењује је „стратегија анаконде“. Наиме, Мехен је током Грађанског рата у САД уочио да примена блокаде непријатељских територија са мора доводи до стратешког исцрпљивања непријатеља, те је у складу са својим ставовима да

Карта 1 – Мехенова „стратегија анаконде“
(Дугин, 2004: 57)

је моћ државе дефинисана њеном поморском моћи, закључио да под контролом поморских сила морају да се налазе приобална подручја на сопственој територији уз покушај „откидања“ таквих територија од непријатељеве копнене масе. Комбинујући ова два елемента, Мехен је креирао „стратегију анаконде“ према Евроазији, оцењујући да би на тај начин таласократске силе најбоље могле да задовоље своје националне интересе. Како оцењује Дугин³, Мехен је, заступајући мишљење да би притиском на приобалне зоне Евроазије дошло до њиховог извлачења из области под контролом непријатеља (Русије), што би му онемогућило излаз на море и коришћење поморских ресурса, поставио основе хладноратовске стратегије обуздавања (видети карту 1). Циљ примене ове

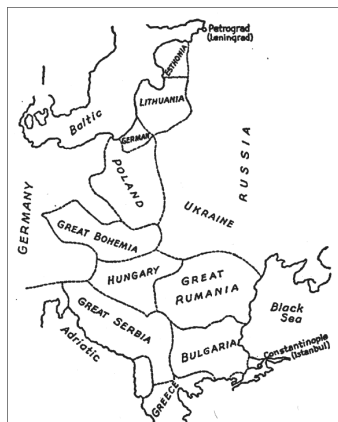
³ Александар Дугин је закључио да је „стратегија анаконде“ примењивана: 1) током Првог светског рата у подршци Антанте тзв. белом покрету на периферији Европе који је служио као одговор на склапање мира бољшевичке Русије са Немачком, 2) у Другом светском рату на простори-ма Средње Европе, затим војно-поморским операцијама против Немачке, Италије и Јапана и 3) нарочито током Хладног рата сукобљавањем САД и СССР на глобалном нивоу.

стратегије био је да се повеже приобални појас који је играо кључну улогу, а да се затим такав појас шири ка областима које контролише супарник. (Зарић, 2009: 139)

Поред геостратешког и геоекономског нивоа евроатлантизма, Мехен је сматрао да би савезништво таласократских сила требало да буде засновано и на вишем нивоу од пуког војног савеза— на заједничким вредностима. Наиме, формулишући додатни везујући елемент као „савез срца и руку“ (*the union of harts and hands*) Мехен је поставио основу и за касније деловање елемента „меке моћи“ у наступу евроатлантских сила према Евроазији, а поготово према државама које ће, крајем Хладног рата, изаћи из сфере утицаја Русије / Евроазије.

Насупрот поменутом Мехену, Макиндер је теоретичар који је односе копна и мора посматрао са другачијег становишта. Ипак, он, такође као представник таласократске силе, разматра на који начин би евроатлантске силе могле да се супротставе великим руским, односно копненим потенцијалима за доминацију Евроазијом. У том контексту, његова основна теза је да се највећи изазов поморској моћи може десити ако једна држава или савез више држава интегрише читав простор и ресурсе Евроазије и усмери их ка изградњи велике океанске флоте. На тај начин би доминација евроатлантских сила над Евроазијом била доведена у питање, односно готово у потпуности онемогућена.

Као практични начин приступа оваквим стратешким питањима, Макиндер је предложио увезивање простора Источне Европе, укључујући и Србију, у циљу стварања ланца тампон држава (*buffer states*) између Немачке и Русије, како би се спречило могуће савезништво две велике копнене силе, експлицитно наводећи да је „изузетно важно да се направи 'кордон' састављен од независних држава које ће раздвајати Немачку и Русију.“ (Makinder, 2009: 31) Административном фрагментацијом Источне Европе, коју према Макиндеровом мишљењу треба подржавати, пресекао би се додир Русије и Немачке, пре свега стварањем низа врло зависних држава на подручју од Балтичког до Јадранског и Црног мора. Подељена Источна Европа, у том контексту, не би требало да улази ни у немачки ни у руски државни систем, већ да сама чини трећи самостални државни простор који би попуњавали Пољаци, Чеси, Словаци, Мађари, Срби, Хрвати, Словенци, Румуни, Бугари и Грци. Макиндер је оценио да „ови народи не могу самостално да играју значајнију улогу у новом послератном европском поретку, али повезани у један стратегијски низ (кордон) имали би пресудну улогу у обуздавању и контролисању копнене моћи на Великом континенту“. (Будимир, 2012: 233)

Карта 2 - Макиндрова „тампон зона“ (Будимир, 2012: 234)

Евидентно је да је Макиндрова идеја о уређењу Источне Европе после Првог светског рата имала значајан утицај на практичну политику дефинисану на Париској мировној конференцији (видети карту 2). Такође, британски научник је, у склопу исте идеје, предложио и територијалну прекомпозицију царске Русије,⁴ процењујући да се „Бели покрет“ и уз подршку савезничких земаља не може одупрети бољшевицима и да је због тога потребно направити ланац тампон држава (*buffer states*) око бољшевичког језгра, које се поклапало са *осовинским регионом*. У тај ланац тампон држава, по Макиндеру улазиле би следеће: Белорусија, Украјина, Грузија, Јерменија, Азербејџан. Овај концепт није прихватила британска влада, а у међувремену Совјети су преузели готово читаву територију царске Русије.

Додатни елемент у Макиндровом геополитичком опусу је у вези са формулисањем северног Атлантика, са зависним морима и речним басенима, као *Средишњег океана (Midland Ocean)*. Он Средишњи океан, односно северни Атлантук, дефинише као центар острвског и полуострвског крила западне цивилизације, који садржи три елемента, „мостобран у Француској, ушанчени аеродром у Британији и резерву обучене радне снаге, агрокултуре и индустрије у источном делу САД и Канаде“. (Будимир, 2012: 236) Појмом *Средишњег океана* он одређује оквире тзв. атлантске заједнице која ће бити окосница „амфибијске коалиције“ око које ће се формирати Северно-атлантски пакт (НАТО), као главни хладноратовски ривал СССР-а. У овој раду Макиндер као главног противника види Немачку, али је такође свестан огромне стратешке снаге СССР за којег каже „ако се Совјетски савез појави као освајач Немачке, мора се рангирати као највећа копнена сила на планети. Штавише, биће сила у стратешки најјачој одбрамбеној позицији. *Хартленд* је највећа природна тврђава на планети. Први пут у историји биће попуњен посадом довољном и по броју и по квалитету“. (Mackinder, 1943, 601) Била је ово потврда тезе изнете још 1904. године у чланку *Географска осовина историје*, у којој је Макиндер написао да је Русија предодређена да буде самостални економски свет, додајући да, „осим неколико производа, та земља је способна да произведе све што јој је потребно“. (Mackinder, 1943, 601)

Трећи великан англо-америчке геополитичке мисли, Николас Спајкман, није био плодотворан стваралац као претходна двојица, када је квантитет радова у питању.⁵ Иако невелик по обиму, његов научни рад у значајној мери је оставио трага на геополитичку теорију и праксу евроатлантских држава. Суштински, Спајкман је направио одређену врсту интеграције Мехеновог и Ма-

⁴ Макиндер је, поред научног рада, учествовао и у практичној политици. Тако је, за време грађанског рата од 1919 до 1920. године, боравио у Русији као високи савезнички изасланик, а боравио је и у мисији подршке Белом покрету као Високи комесар Велике Британије.

⁵ За област геополитике и уопште проблеме односа географије и међународне политике битни су Спајкманови радови „Географија и спољна политика“ („*Geography and Foreign Policy*“) из 1938. године и „Географски циљеви у спољној политици“ („*Geographic Objectives in Foreign Policy*“) из 1939. године. Ипак, његов најзначајнији део рада публикован је у две књиге: „Америчка стратегија у светској политици: Сједињене Државе и равнотежа снага“ („*America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*“) из 1942. године и „Географија мира“ („*The Geography of the Peace*“) из 1944. године.

киндровог учења. Дакле, он, уважавајући значај Хартленда који је наглашавао Макиндер са једне стране, као и Мехенов приступ поморској моћи са друге, надограђује њихова учења фокусирајући се на област света коју је препознао као најважнију у стратешком надметању за доминацију над Евроазијом. Ту област Спајкман је назвао ободном земљом, односно *Римлендом*, дефинишући је као велику концентричну тампон зону која се налази између центара евроазијске копнене масе и поморских праваца, а укључује „западну и источну Европу, земље заравни Блиског истока, Турску, Иран, Авганистан, Тибет, Кину, Источни Сибир и три полуострва Арабију, Индију и Бурму – Сијам.” (Вуковић, 2007: 102)

Уочавајући *Римленд* као кључну област света, Спајкман је разрадио оно што се, савременим речником, може назвати *концептом интегрисане моћи*, уочавајући да би глобална доминација могла бити остварена само уколико се примени принцип комбинованог приступа копненој и поморској моћи. У том контексту, он прихвата Мехенов постулат неопходности развоја прекоморских база и инсталација широм света како би се омогућило и логистички подржало извођење операција далеко од матичне државе. Другачије речено, САД морају да остваре своје присуство широм света инсталирањем „поморске и ваздухопловне моћи у стратегијски кључним тачкама света како би биле у могућности да гарантују стабилност у свету“ (Spykman, 1944: 57-58)

Дакле, на основу тих претпоставки, као и историјских доказа прикупљених током самог Другог светског рата, Спајкман је развио концепт интегрисане моћи, а мера успеха државе у модерном рату је у координацији између ваздухопловне моћи, ратне морнарице и копнене војске, уз велику зависност од фактора снабдевања. (Вуковић, 2007: 122)

Још једна важна одредница Спајкмановог геополитичког учења је свакако и додатно одређивање *Средишњег океана (Midland Ocean)* слично Макиндеру. Ова акваторија, по Спајкамановом схватању, обухвата Атлантски океан са околним морима и речним басенима, а његов значај током 20. века је сличан значају Средоземног мора у ранијој људској историји. У перспективи је тада Спајкман Средишњем океану дао улогу спајајућег чиниоца, односно, како га је он назвао, *унутрашњег мора*. Геополитички посматрано, *Средишњи океан* био је конципиран тако да представља поморску контра-тежу копненој Евроазији. Ту концепцију касније Дугин назива „атлантским континентом” у чијем се средишту, заправо, налази Атлантски океан. (Дугин, 2004: 65) Нарочито је Спајкман истицао улогу интелектуалног чиниоца у том „атлантском континенту”, где су Западна Европа и Источна обала Северне Америке (посебно Њујорк), постали мозак нове „атлантске заједнице.” (Дугин, 2004: 65-66)

Када је у питању утицај Спајкмановог учења на стратегијском нивоу, свакако се не може заобићи чињеница да и он заговара, као приоритет за евроатлантске силе предвођене САД, спречавање уједињења Евроазије у непријатељску силу наспрам САД. Практичан предлог у задовољењу тог стратешког интереса за Сједињене Државе Спајкман је видео у заузимању улоге „светског балансера“, што би за крајњи циљ требало да има обезбеђење неоспорног гло-

балног примата за САД. У том контексту, балансирање по Спајкману подразумева активну војну и дипломатску партиципација на рубовима Евроазије, стварање регионалних равнотежа снага и безбедносних аранжмана и војно-политичко фокусирање на зону Римленда. (Вуковић, 2007: 124)

Релевантност на почетку 21. века

Дакле, основе евроатлантске геополитике постављене су до краја Другог светског рата. Примена тих идеја у највећој мери експанзију је доживела одмах по завршетку највећег светског сукоба, а поготово током Хладног рата. Прави пример овакве политике представљала је теза Џорџа Кенана о „обуздавању“ (*containment policy*), формулисана у чувеном Дугом телеграму. Америчка доктрина „свеприсутности“, и „окруживања“, односно држања евроазијског копна и СССР/Русије као највеће силе унутар њега у својеврсном обручу потврђивала је, надграђивала и примењивала идеје и Мехена и Макиндера и Спајкмана.

На геополитичком и геостратегијском плану, можда и најзначајнији показатељ хладноратовске примене евроатлантских основа геополитике представљало је стварање и деловање неколико војних савеза, формираних у периоду од 1949. године до 1955. године, у времену тзв. *пактоманије*. Прво је формиран НАТО (1949.године), затим АНЗУС⁶ 1951. године, СЕАТО⁷ 1954. године и ЦЕНТО⁸ 1955. године. Свакако, од свих наведених савеза, најзначајнију улогу имао је НАТО, који данас и представља синоним евроатлантизма.

Потврде класичних геополитичких теорија биле су и јесу веома присутне у дискурсу евроатлантских, али и других научника. Примера оваквих потврда можемо наћи и пред сами крај Хладног рата, па је тако Колин Греј као најважнији амерички стратешки циљ истакао „спречавање доминације над евроазијском копненом масом било које непријатељске државе или групе држава.“ (Gray, 1990: 350) Сличну позицију заступа и један од највећих америчких савремених мислилаца Хенри Кисинџер, који је апострофирао значај спречавања остваривања доминације било које силе у Евроазији, наводећи да би то за САД, као острво које се налази, геополитички гледано, између обала Евроазије, било погубно. Кисинџер је у *Дипломатији* такву ситуацију одредио као стратешки опасну за Америку, која би могла да резултира угрожавањем САД у економском, а касније и у војном погледу. Анализирајући америчка стратешка документа, Џон Миршајмер такође истиче да је циљ САД „да спречимо поновну појаву новог ривала (...) који представља претњу поретку какву је раније представљао Совјетски Савез (...) Наша стратегија мора се сада поново управити ка онемогућавању појављивања глобалног конкурента.“ (Миршајмер,

⁶ ANZUS - *Australia, New Zealand, United States Security Treaty*.

⁷ SEATO - *Southeast Asia Treaty Organisation*. Чиниле су га САД, В. Британија, Француска, Нови Зеланд, Аустралија, Пакистан, Филипини, Тајланд и Бангладеш. Расформиран је 1977. године

⁸ CENTO - *Central Treaty Organization*. Чиниле су га Ирак, Иран, Пакистан, Турска, В. Британија. Расформиран је 1979. године.

2009: 463) Анализу тумачења циљева америчке геостратегије спровели су и Џорџ и Мередит Фридман који такође наглашавају да је амерички циљ одржање равнотеже моћи у Евроазији као целини и спречавање појављивања хомогене евроазијске силе. Као разлог за наведене оцене наводи се могућност појаве такве евроазијске силе способне да пројектује своју моћ преко мора, угрожавајући безбедност америчке трговине и саме америчке територије. Експлицитно, Фридманови истичу како је „фундаментални принцип америчке велике стратегије током прошлог века био руковођење евроазијском равнотежом ради спречавања појављивања било које хегемонске силе способне да упрегне огромне евроазијске ресурсе и изазове америчку поморску премоћ.“ (Friedman and Friedman, 1996: 97)

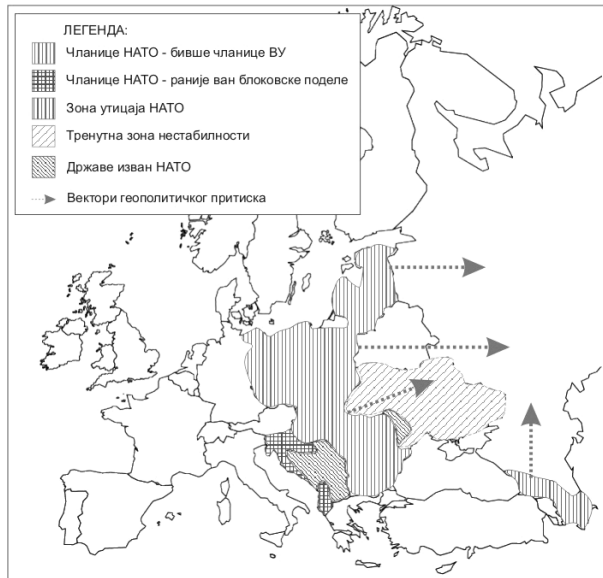
Поред трајања стратегијских настављања основних идеја Мехена, Макиндера и Спајкмана, њихов опус представљао је значајан чинилац и у формулисању одређивања трајнијих основа на којима почима сама идеја евроатлантизма. У том контексту пледира и Бжежински, који истиче да је Европа природни савезник Америке и констатује да оне „имају заједничке вредности; углавном, имају и заједничко религијско наслеђе, исту демократску политику; и то је крај одакле потиче највећи број Американаца...“ (Bžezinski, 2001: 57) Сличне оцене изнете су и у америчкој Стратегији националне безбедности из 2006. године, где је наглашено да су „америчка најближа савезништва и пријатељства са земљама са којима делимо заједничке вредности и принципе.“ (The Withe House, 2006: 7)

„Атлантски пакт уводи амерички политички утицај и војну моћ непосредно на евроазијско копно. На овом ступњу америчко-европских односа, када су савезничке европске земље још увек у великој зависности од заштите Сједињених Држава, било какво ширење у простор Европе постаје аутоматски и ширење у простор под непосредним америчким утицајем. Обрнуто, без чврстих трансатлантских веза, амерички примат у Евроазији брзо би се изгубио. Америчка контрола Атлантског океана и способност спровођења утицаја и моћи дубље у евроазијско копно биле би оштро ограничене.“ (Bžezinski, 2001: 57-59) Ови наводи у значајној мери потврђују класичне теорије англо-америчке геополитике постављене у делима Мехена, Макиндера и Спајкмана. На основу оваквог континуитета стратешког мишљења и стратешке културе, формулисана је практична евроатлантска политика, спровођена од краја Хладног рата па све до данашњих дана.

Поред (гео)стратегијског сагледавања утицаја класичних евроатлантских геополитичких теорија, научници из англо-америчког ареала разматрали су и друге аспекте утицаја на Евроазију. Тако је учење Самјуела Хантингтон, Александар Дугин окарактерисао као неоатлантизам, који је базиран на томе да атлантисти требају „свестрано да јачају стратешке позиције своје сопствене цивилизације, да се припремају за сучељавање, консолидују стратешке напоре, обуздавају анти-атлантистичка стремљења у другим геополитичким творевинама, осујећују обједињавање у по Запад опасну континенталну алијансу.“ (Дугин, 2004: 109) Закључујући своја разматрања о неоатлантизму, Дугин наводи да је са геополитичког становишта неоатлантизам и Хантингтоново учење

„прецизно придржавање принципа Мехена и Спајкмана“ (Дугин, 2004: 109) уз истицање културних и цивилизацијских чинилаца својствених органицистичкој философији.

У сваком погледу, идеје „очева“ атлантизма наставиле су да се развијају и у теоријама истакнутих англо-америчких научника. Истовремено, практична политика је у великој мери пратила њихову основну срж. Примере оваквог поступања можемо да нађемо у деловању поморских сила у Авганистану, Ираку, свакако у Европи, али и у односима према савременој Кини.

Карта 2 - „Померање 'разграничења' између евроатлантизма и евроазијства након Хладног рата“ (ауторска израда)

Победом у Хладном рату, таласократске силе су предузеле низ потеза који су водили ка једном од основних циљева свих ратова, укључујући и „хладни“ – проширењу територија под својом контролом. У складу са већ изнетим теоријама, одмах по нестанку бившег СССР покренути су процеси трајнијег везивања земаља Источне Европе, односно Макиндрове „тампон зоне“ за евроатлантске силе. У три „таласа“ проширења, у НАТО су ушле Пољска, Чешка и Мађарска (1999), затим Естонија, Летонија, Литванија, Словачка, Словенија, Румунија и Бугарска (2004), да би се процес, у овој фази, завршио пријемом Хрватске и Албаније (2009). Последица оваквог деловања била је да се „линија раздвајања“ између евроатлантизма и Русије/Евроазије померила даље ка истоку у корист евроатлантских сила. Наведено померање може се уочити на *карти 3* и оно обухвата појас који се протезао од западне границе некадашње ДР Немачке, Чешке, Мађарске, Румуније и Бугарске, до актуелне „линије фронта“ која се протеже, правцем север-југ, источним границама Естоније, Литваније, Летоније, Пољске, Словачке, Мађарске и црноморских обала Румуније и Бугарске. Тако је под контролу евроатлантизма стављена територија целокупне Источне Европе (означено плавом бојом на *карти*).

Уколико употребимо чувену синтагму Збигњева Бжежинског о Европи као „америчком мостобрану“, можемо да закључимо да је „мостобран“ снажно утврђен и померен ка *стратегијској дубини* „непријатељске територије“. Процес повезивања појаса који је стављен под контролу евроатлантизма трајао је готово две деценије. Када је тај процес завршен, Мехенова доктрина упућује да се даље крене у његово ширење. Управо тај процес можемо да сагледамо у актуелним дешавањима у Украјини, као тренутној „зони нестабилности“.

Класици евроатлантске геополитике указивали су и да је у Источној Европи потребно извршити административну фрагментацију територија, а затим је повезати у стратегијски низ који ће одговарати интересима таласократских сила. Свакако да је од краја Хладног рата „терен“ детаљно припремљен за стратегијско повезивање фрагментацијом држава у Источној Европи, попут бивше СФРЈ, бивше Чехословачке, па чак и самог СССР. Када је фрагментација завршена, стратегијско повезивање се одвијало у етапама, при чему је било кључно учлањење држава у НАТО. На примеру држава Источне Европе могао се видети значај војне интеграције, обзиром да је улазак у НАТО представљао (не)формални услов за приступање ЕУ.

Стратешки значај оваквог развоја догађаја у корист евроатлантизма најбоље се може уочити на примеру балтичких република, бивших чланица СССР. Наиме, њиховим уласком у НАТО, Алијанса се Москви приближила на само око 600 километара. Фактички, стављањем Источне Европе под своју контролу, атлантизам је у потпуности испунио први део Макиндеровог троделног слогана посвећеног глобалној доминацији: „*Ко влада Источном Европом доминира Хартлендом, ко влада Хартлендом доминира Светским Острвом, ко влада Светским Острвом доминира светом*“ (Makinder, 2009: 155)

Дакле, конзистентним примењивањем „стратегиије анаконде“, евроатлантизам је потиснуо руску сферу утицаја и директну контролу територија дубље ка срцу Евроазије. У југоисточној Европи из глобалног *Римленда* преузете су готово све државе које су се налазиле у сфери идеолошког утицаја бившег СССР/Русије, при чему је са српског становишта посебно био значајан улазак Бугарске и Румуније у НАТО.⁹ Овај догађај је значао да је Русија изгубила и директну контролу западне обале Црног мора, чиме је њена стратешка позиција још више била изложена притисцима глобалне таласократије.

Наплатом победе у Хладном рату кроз територије, евроатлантизам није добио само нову и већу површину коју контролише, него је под свој утицај ставио геополитички веома „квалитетну“ територију. Сличне закључке изнео је и Бжежински у свом чувеном делу „Велика шаховска табла“, оцењујући да је распадом СССР Русија директно изгубила поједине територије, као и контролу над великим територијама које су дуги низ година биле под њеном сфером утицаја, описујући је као „црну рупу“. (Bžezinski, 2001: 85-92)

Како је на неколико места у овом раду било истицано да су класичне теорије имале утицаја и на практичне евроатлантске политике, неопходно је ука-

⁹ Бугарска и Румуније примљене су и у Европску Унију 2007. године, али је након уласка у НАТО овај корак са геополитичке тачке гледишта представљао последицу, а не узрок.

зати и на тај сегмент. Тако можемо да уочимо да се нпр. „нова Европа“, према дефиницији некадашњег америчког секретара одбране Доналда Расмфелда у периоду опредељивања европских држава према акцијама САД у Ираку (Bialasiewicz and Minca, 2005: 366), у значајној мери подударала са Макиндеровом „тампон зоном“, која је такође била својеврсна „нова Европа“ успостављена након Првог светског рата. У тренутку када значајан део „мостобрана“ није показивао превелике амбиције да учествује у новом америчком подухвату у Ираку, Расмфелдова „нова Европа“ је ту помоћ исказала даље се везујући за поморске силе.

Истовремено, практичне политике базиране на класичним теоријама могу се уочити и на примерима држава које је Макиндер издвојио као важне у идеји да подржи бољшевички покрет (Белорусија, Украјина, Грузија, Јерменија, Азербејџан). Крајем 20. века већина ових држава била је организована у склопу ГУАМ¹⁰ групе, с циљем трајнијег везивања за евроатлантизам. Основне стратешке идеје о стварању нових веза су постигнуте, поготову када је у питању Грузија у периоду после сукоба у Јужној Осетији и Абхазији 2008. године. Тако се готово пред сваки Самит НАТО расправља о питању да ли ће Грузија бити позвана да се придружи Алијанси. Слична ситуација сада може да се уочи и са Украјином, чије су власти од избијања актуелне кризе изразиле снажно евроатлантско опредељење и отворену намеру да се учлане у НАТО, без обзира на противљење Русије, али и значајног дела свог становништва. Украјински сукоб и све његове пратеће манифестације увелико погодују дуготрајнијем нарушавању стратешке равнотеже са Русијом, извлачењу из „руске сфере утицаја“ и јачању односа са евроатлантским силама.

Новија иницијатива која готово у потпуности коинцидира са поменутом је и стварање „Источног партнерства“, као програма који је усмерен на даље учвршћивање односа превасходно са Украјином, Молдавијом, Грузијом, Азербејџаном, као и Белорусијом и Јерменијом. Поновним погледом на *карту 3* можемо да уочимо да све ове земље представљају одличну основицу за даље геополитичко деловање ка већ сажетом *Хартленду*, што свакако мора бити узимано у обзир приликом сваке анализе. Већ самим погледом на карту важност Украјине у сукобљавању евроатлантизма и Русије само се по себи намеће. Раније оцене Бжежинског да без контроле Украјине Русија може да се сматра само регионалном силом, у потпуности поткрепљују значај стратешког сукоба који се тренутно води у овој земљи. Истовремено, позиција Украјине у великој мери може да утиче и на сутрашњу позицију Белорусије. Уколико би цела Украјина потпала под западни утицај, Белорусија би представљала својеврсни „клин“ у евроатлантском простору и сасвим сигурно би могла да се посматра као следећа „зона нестабилности“ у којој би ширење појаса под контролом евроатлантских сила могло да се очекује. Хипотетички посматрано, контролом Украјине и Белорусије, евроатлантизам би готово у потпуности свео Русију на регионалну силу, чак доводећи у питање и њен евроазијски карактер.

¹⁰ Грузија, Украјина, Азербејџан, Молдавија. У једном периоду група је фигурирала као ГУУАМ, при чему је додатни члан био Узбекистан.

Поред Европе, класичне евроатлантске теорије нашле су веома плодно тле и у данашњој Кини, где се надограђују и примењују. Иако Кина није предмет овог рада, неопходно је истаћи да се Мехенова доктрина поморске моћи, као и Спајкманово учење, већ годинама на кинеском таласократском геополитичком правцу прихватају и примењују. На другом, копненом правцу, геополитичка иницијатива НР Кине, дефинисана као „Економски појас пута свиле“ значајно потврђује Макиндерове наводе о значају и револуцији у транспортним технологијама које могу да промене глобалну равнотежу снага.

Већ смо истакли да је, са српског становишта, једна од најзначајнијих геополитичких промена, у контексту сукобљавања евроатлантизма и евроазијства, настала уласком Румуније и Бугарске у НАТО, 2004. године. Наиме, потпуним сврставањем тих држава у сферу евроатлантског утицаја, балкански геополитички чвор (Степић, 2001: 100) је *развезан* значајним губитком присуства телуократије у корист евроатлантизма. Фактички, тим потезом је укинута међународни поредак о подели интересних сфера на Балкану из Јалте, које је трајао више од шест деценија. Ипак, простор бивше СФР Југославије и Албаније остао је, у том моменту „непопуњен“ и створио је могућност за каквуктакову реакцију (нео)евроазијске опције.¹¹ Применом геоекономског инструментаријума, ограниченог капацитета, евроазијство је појачало своје присуство на Балкану, превасходно у тадашњој Државној заједници Србија и Црна Гора. Међутим, утицај евроазијства у региону, укључујући и Србију, није порастао у довољној мери да би се сузбило деловање евроатлантске опције. Тако је даља административна фрагментација српских земаља настављена, прво издвајањем Црне Горе из природног савеза са Србијом, а затим и једностраним проглашењем „независног Косова“.

Србија је, током последње деценије деведесетих година 20. века, такође била предмет спровођења класичних евроатлантских геополитичких концепција. На овом месту може се уочити да су Србија и српске земље представљале „балкански *Хартленд*“, иако се налазе у глобалном *Римленду*. Дакле, на регионалном плану примењене су глобалне теорије којима је српски етнички простор, одређен као *Хартленд* Балкана, односно као *секундарни Хартленд*, прво изолован, затим фрагментисан (Степић, 2001: 102-108) и потом вођен ка стању регионалне „равнотеже снага“. Међутим, евроатлантска практична политика даје значајне назнаке да регионални односи снага на Балкану још увек нису доведени у „потребан баланс“, те да је у том контексту однос балканских држава према Русији и даље један од битних чинилаца одређивања праваца у којем ће се даље „уравнотежавање“ реализовати. Тако је амерички државни секретар Џон Кери већ назначио да се Србија налази на „линији ватре“¹² из-

¹¹ Основни начин деловања Русије/Евроазије према Балкану, у геополитичком смислу, био је у вези са енергетиком и гасоводима који су се планирали и око којих је био заснован суштински геополитички сукоб два концепта читаву деценију. Обустављањем пројекта „Јужни ток“ још једном се показало да је трајније везивање Бугарске, али и Румуније иако не директно повезане са поменутим гасоводом, у евроатлантску опцију имало далекосежне стратешке импликације. Суштински, прикључењем Румуније и Бугарске, евроатлантизам је прешао *Рубикон* и остварио значајне претпоставке за трајнију доминацију над Балканом.

¹² Кери је у „линију ватре“ сврстао и Молдавију, Грузију, Црну Гору и Македонију.

међу САД и Русије. Посматрањем одредница „линија ватре“ у геополитичком контексту, може се закључити да се оваква формулација односи на оне државе које, за сада, нису укључене у потпуности у евроатлантски ареал, и у којима постоји простор за даље геополитичко деловање Русије (види карту 3).

Закључак

Класичне евроатлантске теорије, иако креиране у периоду од пре Првог до краја Другог светског рата, и даље представљају само језгро геополитичког англо-америчког деловања у савременом свету. Модификације и унапређења којима су биле изложене нису промениле њихову суштину, чинећи их и данас релевантним за сваку озбиљну геополитичку анализу. Базични ставови Мехена, Макиндера и Спајкмана бележе континуитет како унутар академских кругова, тако и у практичној политици. Примену тих теорија можемо да учимо у различитим сферама геополитичког деловања, било класичне геополитике, геоекономије¹³, безбедности или чак и ван Земље.¹⁴ Свеукупним присуством тих теорија у савременој науци и пракси потврђује се њихова релевантност, уз истицање да сада и други *играчи* настоје да их прилагоде себи и примене, пре свих Кина. У складу са тим, можемо да констатујемо да ће се класичне теорије примењивати и у временима испред нас, уз очекивање да неће искључиво евроатлантске силе бити те које ће на њиховим основама креирати своје политике.

Можда најочитији примери коришћења суштинских идеја изнетих у класичним евроатлантским теоријама могу да се пронађу на „западној линији раздвајања евроатлантизма и евроазијства“, у Источној Европи. Извлачење територија из сфере утицаја Русије траје од краја Хладног рата, при чему је у појединим периодима, попут времена када је Русија била веома слаба, тај процес био енергичнији и бржи него у другим. Последње померање „линије фронта“ у корист евроатлантизма поново је потврдило стратешки значаја Источне Европе, управо због тога што тај простор не ретко бива у ситуацији да, у историјски кратким епохама, припада различитим ареалима утицаја.

Позиција Србије у одмеравању снага евроазијства и евроатлантизма је таква да и даље не припада ни једној од ове две геополитичке опције у доминантној мери. Притисци обе стране јачају, а ситуација се може окарактерисати као „lose-lose“ варијанта по српске националне интересе, обзиром да евроатлантистичка опција може да настави са даљим фрагментисањем српског ет-

¹³ Одличан показатељ геоекономских инструмената деловања евроатлантизма може да представља и „Трансатлантско трговинско и инвестиционо партнерство“ (ТТИП) на европском, као и „Транспацифичко партнерство“ (ТПП) на пацифичком правцу. Обе геоекономске иницијативе намењене су за учвршћивање стратешких веза са државама од примарног геополитичког интереса за САД, било у „европском мостобрану“, било на „далекоисточном сидру“.

¹⁴ Амерички научник Еверет Долман (Everett Dolman) применио је Мехенову теорију у космосу, у чувеној књизи о *Астрополитици*, разматрајући где ће се сабирати будући војни и комерцијални подухвати.

ничког простора, или у најмању руку да тражи потврду „реалног стања на терену“, док евроазијска опција доживљава слабљење свог утицаја губљењем основних инструмената (гасовод „Јужни ток“¹⁵). Истовремено, укључењем Бугарске и Румуније у НАТО, Србија се нашла „иза лимеса“, што у великој мери отежава оптирање са евроазијством, без обзира што је српски геополитички код телурукратске природе.

Литература:

1. Bžežinski, Zbignjev (2001): *Velika šahovska tabla*, Podgorica, Banja Luka, CID, Romanov.
2. Bialasiewicz, Luiza, and Claudio Minca (2005): Old Europe, new Europe: for a geopolitics of translation, *Area*, 37(4), Royal Geographical Society, Blackwell Publishing Ltd., Oxford: 365-372.
3. Budimir, Željko M. (2012): Makroregionalnu geopolitičko strukturisanje sveta: aktuelnost Makinderove Hartlend koncepcije, *Nacionalni interes*, 14(2), Institut za političke studije, Beograd: 223-246.
4. Vuković, Nebojša (2007): *Logika imperije - Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*, Beograd, Konras.
5. Gray, Collin (1990): *War, Peace and Victory: strategy and statecraft for the next century*, New York, Simon & Schuster.
6. Dolman, Everett C. (2002): *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, London, Frank Cass Publishers.
7. Dugin, Aleksandar (2004): *Osnovi geopolitike – geopolitička budućnost Rusije*, Beograd, Ekopres.
8. Zarić, Ivan (2009): "Moć mora" u geopolitici i geostrategiji SAD, *Nacionalni interes*, 6(3), Institut za političke studije, Beograd, 131-149.
9. Kisindžer, Henri (2008): *Diplomatija*, Beograd, Klub Plus.
10. Mackinder, Halford (1904): *The Geographical Pivot of History*, The Geographical Journal 23(4): 421-437.
11. Mackinder, Halford (1943): The Round World and the Winning of the Peace, *Foreign Affairs*, 21(4), Council on Foreign Relations, New York: 595-605
12. Mahan, Alfred T. (1894): Possibilities of Anglo - American Reunion, *The North American Review*, 159(456), University of Northern Iowa: 551-563.
13. Mahan, Alfred T. (1900): *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Boston, Little, Brown, and Company.
14. Makinder, H. Dž. (2009): *Demokratski ideali i stvarnost: Studija politike obnove*, Beograd, Metaphysica.
15. Miršajmer, Džon (2009): *Tragedija politike velikih sila*, Beograd, Udruženje za studije SAD u Srbiji.
16. Spykman, Nicholas (1944): *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace.
17. Spykman, Nicolas (1942): *America's Strategy in World Politics, The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, Brace.

¹⁵ Иако најављен као алтернатива „Јужном току“, гасовод „Турски ток“ такође може да доживи исту судбину. Чак и да се изгради, он за Србију свакако не би имао такав стратешки значај као „Јужни ток“.

18. Stepić, Milomir (2001): *U vrtlogu balkanizacije: političko-geografski položaj i fragmentiranost srpskih zemalja*, Beograd, Službeni list SRJ, Institut za geopolitičke studije.
19. Friedman, George, and Friedman, Meredith (1996): *The Future of War: Power, Technology and American World Dominance in the 21 st Century*, New York, Crown Publishers.
20. The Withe House (March 2006): *The National Security Strategy of the United States of America*, dostupno na <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf> (accessed April 16, 2015).

CLASSICAL EURO-ATLANTIC GEOPOLITICAL THEORIES

relevancy at the beginning of the 21st century

Summary: This paper studies the influence and significance of classical Euro-Atlantic geopolitical theories, based on Alfred Mahan's, Halford Mackinder's and Nicholas Spykman's works, on contemporary Europe and also examines their relevancy at the beginning of the 21st century. The importance of the classical geopolitical theories is more and more emphasized, having in mind fact that contemporary world is exposed to a current status quo changes. Showing that two opposed geopolitical concepts are in conflict for decades, in this paper it is stated that the "front line" between them is moved toward East, in favor of euroatlantism, as well as that abovementioned process is not finished yet. At the same time, final remarks of this paper providing insight into a Serbia geopolitical position, in line with contemporary strategic changes, related to Euro-Atlantic and Eurasian concepts influences above all.

Key words: geopolitics, geostrategy, Euroatlantism, Eurasianism, USA, NATO, containment policy